

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

КОБЧЕНКО Наталя Віталіївна

УДК 811.161.2: 81'367.5

**ГРАМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІЛЬНОГО ПОЄДНАННЯ
В СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Ожоган Василь Михайлович,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: – доктор філологічних наук, професор
Шинкарук Василь Дмитрович,
заступник міністра освіти і науки України;

– кандидат філологічних наук, доцент
Баган Мирослава Петрівна,
Київський національний лінгвістичний університет, доцент
кафедри загального та українського мовознавства.

Захист відбудеться “18” березня 2008 р. о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_15_” лютого _____ 2008 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На межі XX-XXI ст. у лінгвістиці виразно окреслилася тенденція до вироблення комплексних теорій, яка в граматиці додатково активізувалася завдяки впровадженню функціонального підходу до вивчення мовних одиниць. У галузі студіювання зв'язку слів напрацювання мовознавців попередніх етапів (О.М. Пешковського, О.О. Потебні, В.В. Виноградова, М.А. Шапіро, Л.А. Булаховського, Є.В. Кротевича, Н.Ю. Шведової, В.А. Белошапкової, В.П. Малащенко, О.Б. Сиротиніної, О.С. Скобликової, Г.О. Золотової, Н.М. Лаврентьєвої, Л.Д. Чеснокової та ін.) і дослідження сучасних науковців (В.І. Кононенко, І.Р. Вихованця, В.В. Лушай, Н.Л. Іваницької, І.І. Слинька, М.Ф. Кобилянської, А.П. Загнітка та ін.) сформували підґрунтя для створення вичерпної теорії синтаксичних зв'язків. Проте деякі нерозв'язані проблеми поки що заважають остаточно викінчити цю теорію.

Для адекватного визначення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку не завжди виявляється достатнім керуватися тільки морфологічними показниками, а традиційна грамика, ґрунтована на них, подекуди неточно інтерпретує синтаксичні явища. З-поміж найсуперечливіших і найдискусійніших питань сучасного українського мовознавства залишається кваліфікація вільного поєднання як форми підрядного синтаксичного зв'язку. Зорієнтованість класичної лінгвістики переважно на морфологічні підходи до потрактування мовних явищ неминуче зумовила занадто широке витлумачення керування – як форми підрядного зв'язку, що встановлюється за приєднання до будь-якої синтаксичної домінанти (опорного компонента, головного слова) ад'юнкта (підпорядкованого компонента, залежного слова), вираженого непрямим відмінком – та не зовсім адекватне, формальне, розуміння вільного поєднання, об'єднавши під ним зв'язок синтаксичної домінанти з ад'юнктом, який належить до класів незмінних слів. Водночас у традиційній граматиці не можна не помітити тенденції до звуження сфери керування, яка бере свій початок у роботах О.О. Потебні, закріплюється в дослідженнях В.В. Виноградова та розвивається завдяки напрацюванням Н.Ю. Шведової, котра здійснила цілком вдалу спробу спростувати канонізоване витлумачення вільного поєднання.

Однак старе розуміння синтаксичних зв'язків виявилось живучим: в україністиці, як і в мовознавстві загалом, під терміном вільне поєднання здебільшого розуміють зв'язок синтаксичної домінанти з незмінюваним словом. Тільки в деяких студіях спостерігаються фрагментарні спроби поглибити це питання, щоправда, більшість дослідників, обмежуючись визнанням факту існування вільного поєднання у відмінковому вияві, не

описує особливостей і сфер його реалізації, а лише фіксує найтипівіші випадки (це праці І.Р. Вихованця, І.І. Слинська, В.В. Лушай, А.П. Загнітка, М.В. Мірченка та ін).

Ще одним недоліком граматичної традиції є вивчення й опис підрядного синтаксичного зв'язку на рівні словосполучення, а між тим один з його виявів, а саме – підрядний детермінантний зв'язок, функціонує тільки в структурі речення.

Сучасний етап розвитку науки позначений переосмисленням багатьох мовознавчих проблем. Останнім часом набуває ваги запропонований І.Р. Вихованцем синтаксичний принцип кваліфікації й диференціації форм підрядного синтаксичного зв'язку, згідно з яким передумовою встановлення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку є не морфологічне вираження ад'юнкта, а його синтаксична позиція щодо головного компонента. Саме цей принцип і став засадничим підґрунтям пропонованого дослідження, зумовивши його методологічну основу. Спостереження й аналіз реалізації вільного поєднання проводиться на рівні речення шляхом виокремлення в його структурі компонентів, один з яких підпорядковується іншому цією формою підрядного зв'язку, що дає змогу охопити всі сфери її поширення.

Таким чином, **актуальність дисертаційного дослідження** зумовлена необхідністю опрацювати й застосовувати нові підходи до витлумачення природи синтаксичних зв'язків загалом і форм підрядного зв'язку зокрема, потребою відкоригувати традиційне розуміння поняття вільного поєднання з позицій синтаксичного підходу та у зв'язку з цим уточнити й чітко окреслити сферу поширення цього явища, виробивши й обґрунтувавши при цьому критерії диференціації таких важкорозрізнявальних форм підрядного синтаксичного зв'язку, як слабке керування та вільне поєднання у відмінковому вияві. Особливої уваги вимагає студіювання вільного поєднання у відмінковому вияві, тобто з'ясування потенціалу кожного відмінка вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою, визначення й опис умов реалізації цього потенціалу. Також актуальність роботи підсилюється відсутністю в сучасній україністиці синтезуювальної праці, присвяченої вільному поєднанню, яка б сприяла усталенню адекватного погляду на цю форму підрядного зв'язку й усвідомленню її місця в системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведено в межах комплексної теми кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка „Актуальні проблеми лексикології й граматики української мови” (№ 0204U000690). У широкому плані робота ґрунтується на принципах категорійної граматики української мови, теоретичні засади якої опрацьовують в Інституті української мови НАН України.

Тема кандидатської дисертації затверджена вченою радою Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 5 від 17 жовтня 2005 року) та науковою координаційною радою „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 30 від 17 січня 2006 року).

Об’єктом дослідження є форма підрядного синтаксичного зв’язку вільне поєднання.

Предметом безпосереднього аналізу постали реченнєві конструкції, у яких між певними компонентами підрядний синтаксичний зв’язок реалізується у формі вільного поєднання.

Мета дисертаційної праці полягає в системному вивченні випадків реалізації підрядного синтаксичного зв’язку у формі вільного поєднання. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

1) переглянути теоретичне підґрунтя кваліфікації форм підрядного синтаксичного зв’язку й аргументувати орієнтацію на синтаксичний підхід за їх визначення;

2) визначити зміст та обсяг поняття „вільне поєднання”;

3) з’ясувати місце вільного поєднання в системі синтаксичних зв’язків сучасної української мови;

4) обґрунтувати критерії диференціації явищ слабого керування та вільного поєднання у відмінковому вияві;

5) показати вторинність (дериваційну природу) вільного поєднання в структурі речення;

6) проаналізувати специфіку зв’язку цілісних словосполучень із синтаксичною домінантою;

7) простежити можливості некатегорійного функціонування відмінків і виявити явища їхнього зв’язку з синтаксичною домінантою у формі вільного поєднання, описати особливості вільного поєднання кожної відмінкової форми сучасної української мови й типи семантико-синтаксичних відношень, що при цьому встановлюються;

8) окреслити ядерну, напів’ядерну, напівпериферійну та периферійну зони функціонування вільного поєднання.

Вибір **методів** дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями та фактичним матеріалом. За основу взяті методи безпосереднього спостереження, комплексного та валентно-дистрибутивного аналізу, моделювання, описовий. Задля виявлення специфіки студійованих явищ принагідно використовується метод трансформаційного аналізу.

Джерела фактичного матеріалу. Роботу виконано на матеріалі речень, дібраних методом суцільної вибірки та поодиноких фіксацій здебільшого з творів художньої літератури, а також із текстів публіцистичного, наукового та офіційно-ділового стилів сучасної української мови, між певними компонентами яких підрядний синтаксичний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання (картотека становить понад 5000 одиниць).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що вперше до кваліфікації форм підрядного синтаксичного зв'язку послідовно застосований синтаксичний підхід, який полягає в орієнтації не на морфологічне вираження ад'юнкта, а на його синтаксичну позицію (валентно /невалентно зумовлену) щодо синтаксичної домінанти, і згідно з цим принципом запропоновано критерії диференціації таких важкорозрізнявальних форм підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві. На основі дослідження широкого фактичного матеріалу уточнено межі поширення власне-вільного поєднання та окреслено сферу функціонування вільного поєднання у відмінковому вияві.

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні наукових концепцій, що стосуються проблем кваліфікації й класифікації синтаксичних зв'язків, у комплексному аналізі природи й зон поширення вільного поєднання як форми підрядного синтаксичного зв'язку, у поглибленні аргументів, які свідчать про взаємозв'язок формально-граматичного та семантико-синтаксичного аспектів синтаксису, а також у доповненні студій, присвячених категорійному й некатегорійному використанню відмінків, що сприятиме подальшому опрацюванню питань функціональної граматики.

Практичне значення одержаних результатів мотивується тим, що її матеріали можуть бути використані для наступного опрацювання загальнотеоретичних проблем синтаксису; узагальнення, висновки, методика аналізу й фактичний матеріал знайдуть застосування при написанні посібників і підручників з граматики та укладанні спецкурсів і спецсеминарів з функціонального синтаксису.

Апробація роботи. Окремі розділи й дисертаційна праця загалом обговорювалися на засіданнях кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Основні теоретичні положення й практичні результати було викладено на Міжнародній науково-теоретичній конференції „Грамаіичні читання – IV” (Донецьк, 2007), Міжнародній науковій конференції „Имя и слово (проблеми семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках)” (Брест, 2007), V Міжнародній науковій конференції „Актуальні питання менталінгвістики” (Черкаси, 2007), Міжнародній науковій конференції „Мова, культура і

соціум у гуманітарній парадигмі” (Кам’янець-Подільський, 2007), Всеукраїнській науковій конференції „Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (Івано-Франківськ, 2007), а також на науково-звітних конференціях професорсько-викладацького складу Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (2005-2007).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено в 10 публікаціях, 7 з яких надруковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, списку умовних позначень, п’ятьох розділів, висновків, списку використаної літератури (247 позицій), списку використаних джерел та одного додатку. Повна кількість сторінок роботи становить 238, основний текст дослідження викладено на 195 сторінках, додаток охоплює 11 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет і методи дослідження, схарактеризовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, висвітлено їхню апробацію, вказано джерела фактичного матеріалу та окреслено структуру роботи.

У **першому розділі** „*Сутність вільного поєднання та його статус у системі синтаксичних зв’язків української мови*” аргументовано використання терміна „вільне поєднання” натомість традиційного „прилягання”, висвітлено чинники, які зумовлюють встановлення підрядного синтаксичного зв’язку в тій чи тій формі, проаналізовано й переглянуто наявні в мовознавстві погляди на кваліфікацію вільного поєднання, окреслено специфічні ознаки цієї форми підрядного зв’язку, показано її дериваційну природу, визначено критерії диференціації слабкого керування й вільного поєднання у відмінковому вияві.

У лінгвістиці відомі випадки використання терміна „прилягання” не лише на позначення однієї з форм підрядного синтаксичного зв’язку. Так, І.І. Мещанінов, Т.П. Ломтєв та ін. уживають його у двох значеннях: у вузькому – для позначення зв’язку слів, що не характеризуються синтаксично зумовленим морфологічним оформленням і сполучаються між собою за семантичними ознаками, та широкому, маючи на увазі будь-яке контактне розташування слів у реченні. Видається доцільним надати перевагу терміну „вільне поєднання”, запропонованому І.Р. Вихованцем, оскільки така номінація точніше відбиває природу цієї форми підрядного синтаксичного зв’язку – встановлення його на основі зовнішнього взаєморозташування компонентів, адже в основі дефініції „вільне поєднання” лежить вказівка на відсутність у компонентів будь-яких передумов

для сполучення. Відповідно натомість терміна „відмінкове прилягання” логічним буде використовувати „вільне поєднання у відмінковому вияві”.

Студіюванням природи підрядного зв'язку займалося чимало лінгвістів. Завдяки напрацюванням В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, Н.Л. Іваницької, Г.О. Золотової, М.В. Мірченка, Л.Д. Чеснокової, Н.Ю. Шведової та інших було обґрунтовано комплекс лексико-граматичних властивостей слова, які зумовлюють його підрядний зв'язок. Цей комплекс становлять: 1) морфологічний чинник; 2) лексичний; 3) лексико-граматичний; 4) синтаксичний, або структурний. Однак на сучасному етапі дослідження закономірностей поєднання слів усе більше науковців схиляється до розгляду цього питання у світлі теорії валентності. Відповідно до концепцій М.Д. Степанової, Г. Хельбіга, С.Д. Кацнельсона, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка оперуємо поняттям валентності як двоплощинним – таким, що виявляється на власне-семантичному й формально-синтаксичному рівнях. Семантична валентність полягає в здатності предикатних слів (що є єдиними носіями валентності) передбачати наявність певної кількості контекстних партнерів з відповідними семантичними ознаками. Формально-синтаксична ж валентність ґрунтується на оформленні відкритих позицій відповідними компонентами, що представлені визначеними морфолого-синтаксичними засобами.

Підґрунтям сполучуваності слів у різноманітних синтаксичних побудовах є взаємодія активної валентності опорних компонентів (передбачає здатність слова прогнозувати семантико-синтаксичні позиції для посідання їх іншими словоформами) та пасивної валентності ад'юнктів (виявляється в призначенні певної словесної форми заповнювати відповідні гнізда, відкриті активною валентністю опорного компонента). Генетично здатністю прогнозувати місця для відповідних актантів наділені дієслова, вони є первинними носіями активної валентності. Прикметники набувають її у зв'язку з виконанням неспеціалізованих синтаксичних функцій – за переміщення в предикативну або напівпредикативну позицію; іменники успадковують її від твірних дієслів і предикативних прикметників, а також, подібно до прикметників, переміщуючись у предикативну зону. Отже, принципового значення набуває той факт, що активна валентність є властивістю певного компонента не безпосередньо, а як такого, що посідає певну синтаксичну позицію в структурі речення, а саме – позицію предиката на семантико-синтаксичному рівні чи позицію присудка на формально-граматичному рівні. Це дає підстави наголошувати на тому, що валентні характеристики певної словоформи потрапляють у залежність від її функціональної позиції у реченні. Таким чином, за дослідження підрядного зв'язку принципового значення набуває

функціонально-синтаксична позиція компонентів, від якої залежать їхні валентні характеристики, а отже, й форма підрядного синтаксичного зв'язку, що встановлюється між синтаксичною домінантою й ад'юнктом.

Таким чином, кваліфікуючи й диференціюючи форми синтаксичного зв'язку, орієнтуємось не на морфологічне вираження ад'юнкта, а на його синтаксичну позицію щодо синтаксичної домінанти. Враховуючи цей принцип, а також спостереження над особливостями компонентів у конструкціях з реалізацією підрядного синтаксичного зв'язку у формі вільного поєднання, маємо вагомі підстави твердити про її невалентний характер, тобто в побудовах з вільним поєднанням ад'юнкта не посідає позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, а встановлення підрядності між ними є наслідком процесів редукції, конденсації, трансформації тощо, напр.: *Зорі злякано дивилися в очі близькому Дневі...* (Ю. Дараган) ← *Зорі дивилися в очі близькому Дневі + Цей погляд був зляканий; Об обрій погляд свій оббий – і видивши свою країну в тяжкій короні багряній* (В. Стус) ← *Об обрій погляд свій оббий – і видивши свою країну + Країна у короні* (← *Країна вбрана у корону*) і т. д.

З огляду на те, що детермінантний зв'язок є одним з виявів підрядного синтаксичного зв'язку, поряд з прислівним та опосередкованим, немає підстав кваліфікувати форму його реалізації як специфічне явище. Адже всі ознаки підрядного детермінантного зв'язку – незумовленість ад'юнкта валентністю синтаксичної домінанти, його вираження незмінним словом чи відмінком у некатегорійному значенні, відсутність морфологічних показників зв'язку, його синтаксична слабкість та встановлення на підставі семантики компонентів – засвідчують, що він (підрядний детермінантний синтаксичний зв'язок) встановлюється у формі вільного поєднання.

Ад'юнкт у конструкціях, де підрядний синтаксичний зв'язок репрезентований формою вільного поєднання, характеризується морфологічною розмаїтістю. На цій підставі розрізняють власне-вільне поєднання та вільне поєднання у відмінковому вияві. Власне-вільне поєднання функціонує в побудовах, ад'юнкт яких виражений незмінним словом, напр.: *Годинник став. Сіріють німо стіни* (В. Симоненко), скам'янілою формою, напр.: *Життя прожити як належить – єдине, що від нас іще залежить* (Л. Костенко) або цілісним словосполученням, напр.: *У кріслі, за столом сидів чоловік років п'ятдесяти з худорлявим продовгуватим обличчям* (О. Жовна). Вільне поєднання у відмінковому вияві поширюється на утворення, ад'юнкт яких виражений відмінковою формою. Показово, що в українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є його вживання в некатегорійному значенні, напр.: *Макс поставив авто просто навпроти*

магазину „Світоч”... (Ю. Вииничук); Стояв Пушкар, як сивий дуб озимий, Стояв Богун, як лицар із казок (Л. Костенко); Не ворог я царю Латину (І. Котляревський); Так довіку у темниці Довелось поету жити, За тюремний спів він мусив Головою наложить (Леся Українка); За вікнами день холоне, У вікнах – перші вогні... (О. Теліга); І дужче в серці Гордієвім загоготала злоба на чорного чоловіка у високих чоботях (Т. Осьмачка) і под.

Через відсутність морфологічних показників цієї форми підрядного синтаксичного зв'язку в її реалізації значну роль відіграє семантичний чинник. Вільне поєднання – форма зв'язку з семантичною природою, хоча її граматична сутність теж виявляється, оскільки нерідко в реченнєвій побудові певний компонент можна вважати поширювачем декількох синтаксичних домінант, а якій саме воно підпорядковується насправді залежить від семантичної сумісності компонентів. Наприклад, у реченні *Його постать навлежачки ледве окреслювалася серед камерних сутінок* (Т. Осьмачка) граматична форма елемента *навлежачки* передбачає його залежність і від слова *постать*, і від слова *окреслювалася*, однак насправді синтаксичною домінантою цього ад'юнкта є компонент *постать*, бо словосполучення *окреслювалася навлежачки* семантично неможливе.

Порядок слів, зокрема, контактне розташування синтаксичної домінанти й ад'юнкта, є нерегулярною ознакою вільного поєднання, адже для української мови, як і для решти слов'янських, не характерний фіксований порядок членів речення.

Оскільки явища вільного поєднання у відмінковому вияві протягом тривалого часу неправомірно кваліфікували як слабке керування, сьогодні гостро постає необхідність вироблення способів диференціації цих двох форм підрядного синтаксичного зв'язку. Для розв'язання цієї проблеми пропонуємо керуватися двома чинниками:

1. Синтаксичною позицією ад'юнкта: керованими є лише ті відмінкові форми, які посідають позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю опорного компонента, пор.: керування – *Особливо ж він був щасливий, коли повертався з дружиною до Києва* (С. Скляренко) і вільне поєднання – *Історії ж бо пишуть на столі. Ми ж пишем кров'ю на своїй землі. ...Могилами у полі без імен, дорогою до Києва з Лубен!* (Л. Костенко) тощо.

2. Характером семантико-синтаксичних відношень: між компонентами, поєднаними формою синтаксичного зв'язку керуванням, виникають субстанційні або комплетивні відношення, між компонентами, поєднаними формою зв'язку вільним поєднанням у відмінковому вияві, – атрибутивні й адвербіальні, пор.: керування – *Якусь тобі він казань скаже, Дорогу добру в Рим покаже, Побачиш, як живу і я* (І. Котляревський) і вільне поєднання – *Як невимовне віршами не скажеш, чи не німою зробиться душа?* (Л. Костенко) і под.

Другий розділ „Ядерна зона функціонування вільного поєднання” присвячено опису формально-структурних моделей конструкцій, між компонентами яких підрядний зв'язок встановлюється у формі власне-вільного поєднання.

Грамматична традиція форму підрядного зв'язку прислівника з будь-якою синтаксичною домінантою потрактовувала як вільне поєднання, однак синтаксичний підхід до кваліфікації синтаксичних зв'язків змушує визнати можливість підпорядкування адвербіативів синтаксичній домінанті й за допомогою керування. Це відбувається, коли прислівники посідають позицію локативної субстанційної синтаксеми при локативних предикатах. У таких випадках прислівники, виступаючи функціональним еквівалентами відмінкових форм, що спеціалізуються на функції локативної синтаксеми, є валентно зумовленими, а отже, керованими, пор.: *Мов ельфів мрійний хоровод, Там пари ніжні і щасливі Ідуть направо і наліво...* (В. Сосюра) — *І шум і співи в коридорі – курсанти з лекції ідуть* (В. Сосюра) й ін.

Через свою специфіку виражати обставинні характеристики ситуації прислівник доволі часто розташовується в детермінантній позиції речення, сполучаючись з його предикативним ядром формою підрядного зв'язку вільним поєднанням. Між ним і синтаксичною домінантою встановлюються різноманітні адвербіальні відношення: темпоральні – *Вона завжди стояла коло хати і завжди усміхалася* (В. Герасим'юк); локативні – *Надворі засірів зимовий ранній гірський вечір* (М. Гримич); фінальні – *...ніби все те, що доля завинила їй, Марії, було взято наборг на одне життя, щоб у наступному, доччиному, повернутися, як у чесній купецькій угоді, із через верх відшкотованим чиншем* (О. Забужко); каузальні – *І знічев'я Роберт задивився На роботу того павука...* (Леся Українка) тощо.

Посідаючи прислівну позицію, адвербіативи виконують роль ад'юнкта в конструкціях таких формально-структурних моделей:

- 1) $V_f + Adv$: *З бурого неба починають надлітати ліниво мохнаті пластинки снігу* (І. Вільде);
- 2) $Part + Adv$: *Відвічно наїжена Росія По-старому нахабно заборча* (Ю. Дараган);
- 3) $Adv part + Adv$: *Автобус знову засичав, зупинився і, по-старечому переваливши з боку на бік наповнене черево, заспокоївся* (О. Жовна);
- 4) $Adj + Adv$: *Його тексти бездоганні. Мовно бездоганні, та за змістом – нудні й штучні, а тому його давно ніхто не читає* (М. Гримич);
- 5) $Adv + Adv$: *Таксі їхало напрочуд швидко* (Ю. Яновський);
- 6) $Predicat + Adv$: *Коли йшла з вокзалу, мені було страшенно весело* (М. Хвильовий);

7) S₁₋₇ + Adv: *І від цього образу **бабці навшипиньках**, перед якою щойно зачинено фіртку до серця, стає зразу гаряче на всьому тілі, а потім мокро в очах* (І. Вільде).

У сполуках усіх моделей, окрім останньої, встановлюються адвербіальні семантико-синтаксичні відношення, здебільшого, способу дії, інколи – з різними семантичними нашаруваннями. Виконуючи роль ад'юнкта щодо опорного субстантива, прислівник транспонується до ад'єктивної сфери, і в подібних побудовах виникають атрибутивні семантико-синтаксичні відношення.

Не всі інфінітиви, подібно до прислівників, підпорядковуються синтаксичній домінанті вільним поєднанням. Спостереження й аналіз мовних фактів дають підстави виокремити два типи керованих інфінітивів: 1) у складі аналітичного дієслівного присудка або головного члена односкладного речення, співвідносного з присудком, напр.: *Венера зачала **благати І** за Енеєчка **прохати**...* (І. Котляревський) і под.; 2) у позиції об'єктної субстанційної синтаксеми, напр.: *Ну, так я вас **навчу шануватись**. Я з вас **виб'ю** ваше гайдамацтво* (А. Кащенко) та ін.

У сучасній українській мові інфінітиви посідають позицію адвербіальної синтаксеми здебільшого в реченневих утвореннях з предикатами-дієсловами руху чи переміщення, спеціалізуючись на вираженні виключно цільової семантики, напр.: *...Вибив шибку одну із рогатки І додому **спати** помчав...* (В. Симоненко); *Петро поїхав до далекого волинського села **написати** про боротьбу повстанців УПА* (Ю. Покальчук), хоча інфінітив виконує функцію адвербіальної синтаксеми мети й у реченнях з предикатами інших лексичних груп, напр.: *І, **вирвавши** скобель разом із замком, пустив свою жінку в сіни, а сам сів на призьбі **ждати*** (Т. Осьмачка); *Пустіть мене у молодість мою. Пустіть **поглянути**. Пустіть хоч краєм, хоч крихіткою ока **ухопити** прогірклу землю* (В. Стус) тощо.

Уживаючись у прислівній позиції речення, інфінітив виявляє здатність виступати ад'юнктом у конструкціях двох формально-структурних моделей:

1) S₁₋₇ + Inf. Роль синтаксичної домінанті в таких утвореннях виконують віддієслівні й відприкметникові іменники та власне-іменники абстрактної або узагальненої семантики; між нею й ад'юнктом встановлюються атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Ніхто не може відібрати у нас **задоволення малювати** себе на іконах!* (М. Гримич); *Настав мій **час сказати** свою правду* (Л. Костенко).

2) Predicat + Inf. Зазвичай між компонентами побудов цієї моделі реалізуються кондиціональні або темпорально-кондиціональні семантико-синтаксичні відношення,

напр.: *Тепер, думає він, такими кіньми соромно буде між люди виїхати* (У. Самчук); *Як страшно відкриватися добру* (В. Стус).

Форму підрядного прислівного синтаксичного зв'язку невідмінюваних прикметників з опорними іменниками визначаємо методом виключення: валентна рамка субстантива не передбачає позиції, яка обов'язково має бути заповнена синтаксею атрибутивної семантики, тому форма зв'язку іменника з таким прикметником не є керуванням; невідмінювані прикметники не мають форм словозміни й не уподібнюються своїми категоріями опорним іменникам, тому форму зв'язку між ними не можна інтерпретувати як узгодження; зв'язок цих елементів зумовлений лексичним чинником і їх контактним розташуванням, а отже, реалізується у формі вільного поєднання, напр.: *Ця тиша барви індиго...* (Л. Костенко); *Уорф виявив цілу низку відмінностей між англійською мовою і мовою хопі* (М. Кочерган); *Гамбургер і картопля фрі страшніші за героїн* (Народний оглядач) і под.

У третьому розділі „*Напів'ядерна зона функціонування вільного поєднання*” розглянуто й схарактеризовано формально-структурні моделі конструкцій з ад'юнктом, вираженим цілісним словосполученням, генітивом та інструменталем, окреслено сфери транспозиції цих відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домінанті вільним поєднанням.

Форму підрядного синтаксичного зв'язку цілісних словосполучень із синтаксичною домінантою кваліфікуємо як власне-вільне поєднання, а не як вільне поєднання у відмінковому вияві, оскільки вони завдяки своїй функціональній природі наближаються до класу незмінних слів. Отже, наводимо моделі побудов з цілісними словосполученнями, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізується у формі власне-вільного поєднання (у дужках подаємо структурну модель самого синтаксично неподільного словосполучення):

1) $S_{1-7} + (Adj_2 + S_2)$: *Англійські журнали сімнадцятого століття виповнено портретами ваших гетьманів та полковників...* (Ю. Яновський);

2) $V_f + (Adj_5 + S_5)$: *Нічого, каже, і на тому світі душа козацьким сміхом засміється, а вороги хай думають, що грім!* (Л. Костенко);

3) $S_{1-7} + (Praep + Adj_5 + S_5)$: *До речі, якраз саме в цьому місці живуть сині стрекози з оксамитовим крильцями* (О. Жовна);

4) $S_{1-7} + (Praep + S_{2,5,6} + Praep + S_{2,4,5,6})$: *...він саме переходив вагонами не в міру розхитаного пасажирського потяга сполученням із Франківська до Києва зі свого 18-го в буфетний 9-ий...* (Ю. Андрухович);

5) $S_{1-7} + (\text{Праер} + S_5 + \text{Conjunct} + S_5)$: *Імператорові стало відомо про дружбу між жоною і сином* (П. Загребельний) та $S_{1-7} + (S_2 + \text{Праер} + S_5)$: *Дивно, чому вона, Ляля, ніколи не замислювалася над стосунками Масюні з Рюриком?* (М. Гримич);

б) цілісні словосполучення моделей $\text{Adj}_2 + S_2$ та $\text{Праер} + \text{Adj}_2 + S_2$ у ролі детермінанта: *Здається, не плив я човником тієї ночі по Десні* (О. Довженко); *А між тим у Сашка з першого дня у війську були чималі неприємності* (Ю. Покальчук).

Конструкції з ад'юнктом-генітивом, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання, становлять лише одну формальну-структурну модель – $S_{1-7} + S_2$: *Король із казки Андерсена такі зажурені мав очі* (Г. Мазуренко); [Зарембський] *Нам тісно танцювати! Земля старої Польщі ввігнулася під нами, як старий селянський тік* (М. Куліш). Генітив у таких сполуках характеризується переміщенням до ад'єктивної сфери, зумовлюючи встановлення атрибутивних семантико-синтаксичних відношень найрізноманітніших відтінків.

Прийменниковий родовий, транспонуючись в ад'єктивну сферу, входить до складу побудов також однієї формально-структурної моделі – $S_{1-7} + \text{Праер} + S_2$, де зумовлює встановлення атрибутивних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Євпраксія мовчала. Вісті з Італії не обходили її* (П. Загребельний); *На мої білостінні міста впала темна утомлена тиша – ніби тінь від хреста* (І. Римарук). Проте, переміщуючись до адвербіальної сфери, генітив з препозитивом виконує роль ад'юнкта в утвореннях чотирьох формально-структурних моделей:

1) $V_f + \text{Праер} + S_2$: *Накази партії треба виконувати без найменших ухилів* (В. Винниченко); *І лиш діди, як сонце похолоне, Розказують повільно, ніби сон, Що бивсь він до останнього патрона І не хотів здаватися в полон* (В. Симоненко);

2) $\text{Adj} + \text{Праер} + S_2$: *Безумна з горя, я крикну місяцю і зорям у млу ночей, у вир хуртеч* (О. Лятуринська); [Зарембський] *Ні! Це після деяких сьогоднішніх неприємних для мене новин і okazій* (М. Куліш);

3) $\text{Part} + \text{Праер} + S_2$: *Чи плем'я, знищене для битви, помстилось голосом співця?* (Л. Костенко); *Цей біль – як алкоголь агоній, як вимерзлий до хрусту жаль* (В. Стус);

4) $\text{Adv} + \text{Праер} + S_2$: *...дід Влодко нічого про їхні справи не знав, лиш говорив як завжди [...] просто і виразно до моторошности* (Ю. Покальчук).

Унаслідок певних дериваційних процесів прийменниковий генітив посідає місце адвербіальної синтаксеми, що на формально-граматичному рівні виявляється у встановленні між ним та предикативним центром речення детермінантного синтаксичного зв'язку, єдиною формою реалізації якого є вільне поєднання, пор.: *Зверніть увагу на той факт, що ми брали для допомоги собі навіть генералів...*

(Т. Осьмачка) ← *Ми брали навіть генералів, щоб вони нам допомагали* і под. Прийменниково-відмінковий комплекс генітива в таких випадках спеціалізується на виконанні різноманітних обставинних функцій.

Орудний відмінок, транспонуючись до адвербіальної й ад'єктивної зони, втрачає здатність посідати позиції, відкриті валентністю предиката, що у свою чергу унеможлиблює реалізацію зв'язку його з синтаксичною домінантою у формі керування. Доволі часто безприйменниковий інструменталь функціонує в адвербіальній сфері, виступаючи ад'юнктом у конструкціях двох формально-структурних моделей:

1) $V_f + S_5$: *Мій біль бринить, зате, коли сміюся, То сміх мій **рветься джерелом** на волю!* (О. Теліга); [Річард] *...Бувало, мріють чорні гондоли, **вітрилами срібляться кораблі**...* (Леся Українка);

2) $Adj + S_5$: *Ця земля **сильна військом і зброєю, обильна всілякими товарами**, з усіх боків оточена горами, покрита лісом і ріками, що творять її природні кордони* (П. Загребельний).

Малорозповсюдженими є випадки переміщення безприйменникового орудного до ад'єктивної сфери, за якого він підпорядковується субстантивам (формально-структурна модель – $S_{1-7} + S_5$), напр.: *Голова **кругла**, під **циркуль**, **ніс чобітком**, а **стільки зарозумілості**, що лише люлечки не вистачає* (В. Шкляр).

На відміну від безприйменникового, прийменниковий орудний більш поширений в ад'єктивній сфері, проте, транспонуючись в адвербіальну, з'єднується з меншою кількістю синтаксичних домінант. Отож, конструкції з ад'юнктом, вираженим прийменниково-відмінковим комплексом інструменталія, представлені двома формально-структурними моделями:

1) $V_f + Praep + S_5$: *Ляля з **огидою взяла рукопис*** (М. Гримич); *Проходячи повз нас, хтось із хлопців **запитав**, як мені здалося, з **іронією**: – Тебе сьогодні чекати?* (О. Жовна);

2) $S_{1-7} + Praep + S_5$: *І **навіть невикористаний балончик з газом** нічим тут не міг допомогти* (Ю. Андрухович); *Була суху порохняву **дорогу між горами** й думала, думала* (М. Матіос).

Орудний з-поміж інших відмінків найбільше спрямований в адвербіальну сферу. Доволі поширеним явищем сучасної української мови є посідання ним у реченнєвій структурі детермінантної позиції. Що стосується орудного безприйменникового, то він спроможний виконувати тільки темпоральну семантичну функцію, яку можна диференціювати на вираження абсолютного часу, напр.: *Не раз і не два **Малуша** навіть плакала **вечорами** в своїй хлівині* (С. Скляренко) та вираження відносного часу, напр.: ***Малим** я **Сокільського лісу** боявся, **смерекового*** (В. Герасим'юк). Комплекс

інструменталія з препозитивом вирізняється розмаїттям адвербіальної семантики, виражаючи локативне значення: *Я дивлюсь з-під опущених вій, як цвіте за вікном* даліна (В. Сосюра); темпоральне: *Він знав, що його лист дійде до уряду, і хотів помститись нам перед смертю* (В. Винниченко); каузальне: *Після належних повітань Генріх не стримався і досить виразно натякнув, що прибув сюди за порадою* одного вельми цінного друга й помічника (П. Загребельний); кондиціональне: *Він поїхав під свистом* куль легкою ристю до лав, знаючи, що спокійна й привітна усмішка повинна бути на його губах (Ю. Яновський) тощо.

Четвертий розділ „*Напівпериферійна зона функціонування вільного поєднання*” присвячено аналізу формально-структурних моделей конструкцій з ад’юнктом-локативом та -акузативом, тут також указано на сфери транспозиції цих відмінків за їхнього зв’язку з синтаксичною домінантою підрядним зв’язком у формі вільного поєднання.

Специфічні властивості локатива (зокрема, повсюдне вживання з прийменником та вузькість його використання – здебільшого в еквівалентних морфологізованим прислівникам семантико-синтаксичних і, відповідно, формально-граматичних позиціях) актуалізували його схильність до транспозиції в адвербіальну сферу. У ній місцевий відмінок найчастіше сполучається вільним поєднанням з предикативним центром речення, спричиняючи встановлення різноманітних адвербіальних семантико-синтаксичних відношень: локативних – *Ми, володарі степу й баских табунів, на місцях* оцих заповітних для вцілілої сарни і двох кабанів спромоглися зробити заповідник (Л. Костенко); темпоральних – *Чи о весняній радісній порі* ви їздили колись до Межигір’я і ночували в драному шатрі, де крізь дірки просвічують сузір’я? (Ю. Клен); кондиціональних – *І всіх нас буде катовано і вбито в страшних муках* (В. Винниченко); допустових – *Ти і в стражданні* гарна (Л. Костенко); каузальних – *А тоді вистрілюв угору і натовп селян завмер у жасі, бо що мало бути потім, одному Богові знати!* (Ю. Покальчук) та різного роду синкретичних – *Хіба вона [Корнелія] була б тягарем у дорозі?* (М. Матіос) тощо.

За функціонування в адвербіальній сфері локатив є досить поширеним і в прислівній позиції, входячи ад’юнктом до складу конструкцій таких формально структурних моделей:

1) $V_f + S_6$. Потрібно уточнити особливості використання місцевого відмінка іменників-абстрактних назв при предикатах локативного процесу. Специфіка таких словоформ полягає в тому, що навіть при процесуально-локативних предикатах вони, на відміну від місцевого відмінка іменників-конкретних назв, не здатні заповнити позицію

субстанційної локативної синтаксеми через відсутність просторової семантики, їхня поява при цих предикатах є наслідком дериваційних перетворень, пор.: *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти в журбі!*** (Л. Костенко) ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти** + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди побути в журбі* ← *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **постояти** + *Хоч би яка скульптура з цього Саду прийшла сюди **пожуритися***. Таким чином, місцевий відмінок іменників-абстрактних назв при предикатах локативного процесу посідає місце не субстанційної локативної синтаксеми, а адвербіальної, тому не характеризується валентним зв'язком з цим предикатом, а отже, не є керованим.**

2) Part + S₆: *...були також сусід із помешкання поверхом вище, **знайдений** з двома кулями в потилиці у своїй приватній **таксівіці**, а також одна редакційна секретарка, **задушена ланцюгами в ліфті**...* (Ю. Андрухович);

3) Adj + S₆: *Вільтруд крутилася десь позаду них, готова до послуг і допомоги, так само **нетерпляча в очікуванні** свого щастя* (П. Загребельний);

4) Adj_{superlat} + S₆: ***Найблискучіша в Парижі** вулиця – Ріволі – вступила в годину **найбільшої метушні*** (Ю. Яновський);

5) Adv_{superlat} + S₆: *Главачка напевне знала, що Каріна – законодавиця моди в містечку, вона одягається **найкраще в місті**, бо її Рафік має зв'язки* (М. Гримич).

Суттєвою властивістю локатива є й переміщення до ад'єктивної сфери, де він у сполуках із субстантивом набуває атрибутивної семантики різних відтінків (формально-структурна модель – S₁₋₇ + S₆), напр.: *Незалежність, хоч і п'ятихвилинна, все-таки є незалежність, яка нагадує ще не стурбовану **звірину в норі*** (Т. Осьмачка); *Воно [обличчя] тепер було ледь-ледь рожеве, як ніжний білий **мармур при ранішньому сонці**...* (В. Винниченко).

Незважаючи на те, що безприйменниковий знахідний є типовим сильнокерованим відмінком, він також виявляє здатність підпорядковуватися синтаксичній домінанті вільним поєднанням. Транспонуючись до адвербіальної сфери, акузатив сполучається з предикативним центром речення, напр.: *[Річард] **Здається, день і ніч не відступав би від роботи!*** (Леся Українка) та з дієсловами руху, міри ваги й міри вартості, напр.: *Я не зроблю цього тільки тому, що ми **від'їхали вже тридцять кілометрів** і не маємо права затримуватися* (В. Нестайко); ***Десять мільйонів злотих коштує мені ця шкода, але гірш за все – це втрата славетного алмаза, що **важив 123 карати** і був першим каменем на Україні і в цілій Польщі*** (І. Кочерга).

Транспонуючись до адвербіальної сфери й виконуючи роль ад'юнкта стосовно предикативного центру речення, прийменниковий знахідний виявляє більше

семантичних відтінків, ніж безприйменниковий, і набуває не лише темпорального значення, а й кондиціонального, каузального, а також синкретичного темпорально-каузального напр.: *Ця думка прийшла десь аж під ранок, після безсонної ночі* (Ю. Мушкетик); *Крізь сонні сумніви я йду до тебе, добро і правдо віку* (В. Стус); *Це – моя початкова школа віротерпіння, з якої Я сама себе ладна відчислити за неуспішність* (О. Забужко); *Там також не світилося – хтось вельми заощадливо повимикав на ніч усі лампи* (Ю. Андрухович) і под.

Акузатив з препозитивом в адвербіальній функції, окрім предикативного центру речення, вільно поєднується й з іншими синтаксичними домінантами, входячи до складу побудов таких формально-структурних моделей:

1) $V_f + \text{Praep} + S_4$: *Мовчать листки промоклі, і срібло крапельок свій зупинило біг, неначе дивляться в малюсінькі біноклі на мене очі їх...* (В. Сосюра); *Як навіжена, прискакала, Нептуна в губи цілувала...* (І. Котляревський);

2) $\text{Part} + \text{Praep} + S_4$: *Волосся фарбоване під мімозу, обличчя в стані анабіозу* (Л. Костенко); *Я приїхала в осінь, по губи наповнена морем, Мій застояний смуток ніхто іще не сколотив...* (О. Забужко);

3) $\text{Adj} + \text{Praep} + S_4$: *Спочатку я певен був, побачивши те військо, наїжене списками, незчисленне, на силу свіже, на одвагу дуже, що еллінам, потомленим війною, знесиленим облогою, не встоять проти царя, жадібного звитяги* (Леся Українка); *Мої предки не вбогі були На пісні та свячені ножі* (О. Забужко).

Розповсюдженими є явища транспозиції прийменникового знахідного й до атрибутивної сфери, коли він виступає ад'юнктом щодо синтаксичної домінанти-субстантива (формально-структурна модель – $S_{1-7} + \text{Praep} + S_4$), зумовлюючи в таких конструкціях реалізацію атрибутивних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *І правда про людину так само існує довше, ніж сама людина* (П. Загребельний); *Замати заіржавілі петлі скрипучої хвіртки в рай* (І. Римарук); подекуди з нашаруванням адвербіальних відтінків, напр.: *Ніч на Купайла дуже значна для українського народу* (І. Нечуй-Левицький); *Я гетьман ваш, я, звиклий до пошани, оце мій самосуд під самосад* (Л. Костенко) тощо.

У п'ятому розділі „Периферійна зона функціонування вільного поєднання” висвітлено специфіку конструкцій з вільним поєднанням, у яких роль ад'юнкта виконують датив та номінатив.

Транспозиції датива – як прийменникового, так і безприйменникового – не набули поширення. Переміщуючись до атрибутивної сфери, він підпорядковується обмеженій групі субстантивів (формально-структурні моделі $S_{1-7} + S_3$ і $S_{1-7} + \text{Praep} + S_3$), напр.: *Ми,*

дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої **коло пам'ятника Шиллерові**. Ходім! (І. Вільде); Довго дивилась вона **на шлях услід їм** і співчутливо хитала головою (Б. Антонечко-Давидович), до того ж безприйменниковий давальний ще вільно поєднується і з предикативним номінативом, напр.: *Прости, що я не син, не **син Тобі** ще, Бо й Ти – не мати, бранко степова!* (Є. Маланюк). В адвербіальній функції датив розміщується в детермінантній позиції, підпорядковуючись предикативному центру речення, напр.: *Вона сміялася і жартувала з клієнтами, як інші, реготала з дотепів, раділа новим **сукням** і смачному **шоколадові** і нічого не пам'ятала про минуле* (Ю. Покальчук); *Але Андрій **всупереч** загальному **оптимізму** був у полоні меланхолії* (І. Багряний) й ін.

У разі, якщо опорний компонент має форму непрямого відмінка, а прикладка все одно вживається в називному, ад'юнкт ніби кам'яніє, перетворюючись на незмінну форму. Тоді він не зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти, не дублює її морфологічної форми, тому синтаксичний зв'язок між компонентами цих конструкцій встановлюється лише на основі їхнього зовнішнього взаєморозташування, що є показником вільного поєднання. Отже, виокремлюємо такі різновиди прикладок, які сполучаються з означуванням іменником у непрямому відмінку підрядним синтаксичним зв'язком у формі вільного поєднання у відмінковому вияві (формально-структурна модель – $S_{1-7} + S_1$):

1) деякі географічні назви: *Степан Петрович вийшов **на станції Водяна**, що була три кілометри од „Досягнення Жовтня”* (В. Винниченко); *Відколи ще бував улітку на дідовому хуторі **біля села Боголюби** під Луцьком на Волині, то однак мав і жіноче товариство* (Ю. Покальчук);

2) назви установ, організацій, фестивалів, вироблених продуктів тощо, напр.: *Майже **навпроти готелю „Львів”** був скверик і автостоянка...* (Ю. Винничук); *Я взяв у буфеті тарілку **салату „Дністер”** і березовий сік* (Л. Дереш);

3) номінативні одиниці на зразок *магістраль **Харків – Донецьк**, поєдинок **Петренко – Михайлюк*** тощо, напр.: *Мати [...] влаштувалася провідницею **на поїзд Ковель – Москва*** (О. Ірванець); *Тож не виключено, що тепер **Ніколь із Кейтом** і справді можуть випередити **парочку Круз – Холмс** і одружитися раніше за них* (Україна молода);

4) назви організацій, різного типу закладів, творів, книг тощо, оформленні словосполучення або реченням, напр.: *Зрозуміло, що це викликало чергові прокльони, а в кількох середніх школах Львова і Галичини **книгу „Література могла бути іншою”** навіть привселюдно спалили під час урочистих лінійок з нагоди дня знань*

(Ю. Андрухович); *Вона стояла на виставці перед картиною „Мак червоний в росі...” і розгублено мацала у себе на голові заколоту в коси маківку* (М. Гримич).

У **Висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

У **Додатку** подано порівняльну таблицю особливостей керування й вільного поєднання як форм підрядного синтаксичного зв'язку, зведені таблиці формально-структурних моделей конструкцій, у яких підрядний зв'язок встановлюється у формі власне-вільного поєднання та вільного поєднання у відмінковому вияві й узагальнювальну таблицю транспозицій відмінків за їхнього підпорядкування синтаксичній домініанті вільним поєднанням.

ВИСНОВКИ

Основний підсумок дисертаційного дослідження полягає у визначенні поняття „вільне поєднання” з позицій синтаксичного підходу до кваліфікації синтаксичних зв'язків, з'ясуванні статусу вільного поєднання в системі синтаксичних зв'язків української мови, окресленні й описі сфер його функціонування.

1. Сьогодні суто морфологічний підхід до інтерпретації граматичних явищ не задовольняє потреби мовознавства. Зважаючи на це, до кваліфікації підрядного зв'язку застосовуємо синтаксичний підхід та, як допоміжний, семантичний, відповідного до чого реалізація підрядного зв'язку в тій чи тій формі залежить не від морфологічного вираження ад'юнкта, а від його синтаксичної позиції щодо синтаксичної домініанти та семантико-синтаксичних відношень, що між ними встановлюються.

2. Вільне поєднання – форма підрядного синтаксичного зв'язку, за якої ад'юнкт знаходиться поза валентною рамкою синтаксичної домініанти, тобто не посідає позицію, відкриту її семантико-синтаксичною валентністю, таким чином, синтаксична домініанта не впливає на вибір морфологічної форми ад'юнкта. За формальними показниками вільне поєднання диференціюють на власне-вільне поєднання (функціонує у конструкціях, де ад'юнкт належить до класів незмінних слів) і вільне поєднання у відмінковому вияві (встановлюються у сполуках, де ад'юнктом виступає відмінок у некатегорійному значенні).

Відсутність морфологічних показників вільного поєднання спричинила переважання в його характері семантичного чинника над граматичним. Нерегулярними ознаками цієї форми підрядного зв'язку є порядок слів, зокрема, контактне розташування компонентів, та комунікативна настанова адресата, від врахування якої подекуди також залежить правильний вибір синтаксичної домініанти.

3. Вільне поєднання – одна з чотирьох форм реалізації підрядного прислівного й єдина форма репрезентації підрядного детермінантного синтаксичного зв'язку.

За синтаксичного погляду на підрядний зв'язок межі вільного поєднання, з одного боку, розширюються – за рахунок відмінкових форм, що функціонують в адвербіальній чи ад'єктивній сфері, які традиційно вважали слабкокерованими, а з іншого боку, звужуються, бо інфінітиви, що посідають синтаксичну позицію об'єктної субстанційної синтаксеми при предикатах певних лексико-семантичних груп, і прислівники, що є еквівалентами локативних синтаксем при локативних предикатах, потрактовуємо як керовані форми.

4. Приймаючи синтаксичний підхід до витлумачення природи підрядного синтаксичного зв'язку, натрапляємо на проблему розмежування таких його форм, як слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві, підґрунтям розв'язання якої беремо диференційні ознаки цих двох форм підрядного зв'язку – валентно чи невалентно зумовлена позиція ад'юнкта щодо синтаксичної домінанти та характер семантико-синтаксичних відношень між синтаксичною домінантою й ад'юнктом.

5. Однією із специфічних рис вільного поєднання є його вторинність, тобто поява в структурі речення внаслідок певних дериваційних перетворень.

6. Цілісні словосполучення функціонують у мові як незмінні елементи й цим наближаються до класів незмінних слів, а тому у випадках незумовленості їх семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти підпорядкування цих одиниць реалізовується у формі власне-вільного поєднання.

7. У сучасній українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є втрата ним предметної семантики через транспозицію до атрибутивної чи адвербіальної сфери.

8. Найпоширенішими конструкціями, у яких підрядний зв'язок встановлюється у формі вільного поєднання, є конструкції з ад'юнктом, що належить до класу незмінних слів – прислівником, інфінітивом або незмінним прикметником, а тому такі побудови утворюють ядерну зону функціонування цієї форми підрядного зв'язку. Напів'ядерну зону вільного поєднання становлять побудови з ад'юнктами, вираженими цілісними словосполученнями, родовим й орудним відмінком. У напівпериферійній зоні вільного поєднання розташовані сполуки з ад'юнктом-локативом та -акузативом. Периферійну зону вільного поєднання формують побудови, у яких роль ад'юнкта виконує датив або номінатив.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Кобченко Н.В. Вільне поєднання у відмінковому вияві (До постановки проблеми) // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград: РВВ

КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – Вип. 67. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – С. 61-66.

2. Кобченко Н.В. Вільне поєднання безприйменникового генітива // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – Вип. 2. – С. 113-120.

3. Кобченко Н.В. Реалізація вільного поєднання в конструкціях з прикладкою // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського: Зб. наук. праць. – Серія: Філологія. – Вінниця: Вид-во „Діло”™ СПД Данилюк В.Г., 2006. – Вип. 8. – С. 59-64.

4. Кобченко Н.В. Слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві як реалізація валентної й невалентної сполучуваності // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 265-269.

5. Кобченко Н.В. Дериваційна природа вільного поєднання в конструкціях з дативом // Вісник Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Вид.-дизайнер. від. ЦІТ, 2007. – Вип. XV-XVIII. – С. 164-167.

6. Кобченко Н.В. Форми підрядного зв'язку інфінітива з синтаксичною домінантою // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 73. – Серія: Філол. науки (мовознавство): У 2 ч. – Ч. 1. – С. 59-67.

7. Кобченко Н.В. Вільне поєднання на тлі синтаксичної деривації // Наук. пр. Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту: Філол. науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. – Вип. 15. – Т.1. – С. 85-88.

8. Кобченко Н.В. Проекція семантико-синтаксичної позиції локатива на рівень формально-граматичний // Укр. мова. – 2007. – № 4. – С. 53-64.

9. Кобченко Н.В. Специфіка вільного поєднання (До характеристики категорії підрядності) // Актуальні проблеми менталінгвістики: Зб. статей за матер. V Міжнар. наук. конференц. – Черкаси: Ант, 2007. – С. 68-70.

10. Кобченко Н.В. Контекст як критерій диференціації слабого керування й вільного поєднання у відмінковому вияві // Имя и слово: Материали международ. науч. конф., Брест, 19-20 апреля 2007 г.: В 2 ч. – Брест, 2007. – Ч. 1. – С. 208-211.

АНОТАЦІЯ

Кобченко Н.В. Граматична характеристика вільного поєднання в структурі простого речення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертації висвітлено специфіку однієї з форм підрядного синтаксичного зв'язку – вільного поєднання. До кваліфікації типів синтаксичного зв'язку та їхніх форм застосовано синтаксичний підхід, з позицій якого переглянуто традиційне розуміння поняття „вільне поєднання”, відкориговано його межі та визначено його статус у системі синтаксичних зв'язків сучасної української мови, обґрунтовано критерії диференціації слабкого керування та вільного поєднання у відмінковому вияві. Описано формально-структурні моделі конструкцій, між компонентами яких підрядний зв'язок реалізовується у формі вільного поєднання, а також простежено тип семантико-синтаксичних відношень, що встановлюється в цих конструкціях. Особливу увагу приділено аналізу вільного поєднання у відмінковому вияві, з'ясовано потенціал кожного відмінка вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою, та схарактеризовано умови, за яких це відбувається. Окреслено ядерну, напів'ядерну, напівпериферійну й периферійну зони функціонування вільного поєднання.

Ключові слова: підрядний синтаксичний зв'язок, форма підрядного зв'язку, власне-вільне поєднання та вільне поєднання у відмінковому вияві, синтаксична позиція (валентно/ невалентно зумовлена), семантико-синтаксична валентність, семантико-синтаксичні відношення, синтаксична домінанта, ад'юнкт, категорійна/ некатегорійна функція відмінка.

АННОТАЦІЯ

Кобченко Н.В. Грамматическая характеристика свободного соединения в структуре простого предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

В диссертации описана специфика одной из форм подчинительной синтаксической связи – свободного соединения. К квалификации типов синтаксической связи и их форм применяется синтаксический подход, с позиций которого пересмотрена традиционная трактовка понятия „свободное присоединение”, откорректированы его границы и определен его статус в системе синтаксических связей современного украинского языка, обоснованы критерии дифференциации слабого управления и свободного соединения в падежном выражении. Описаны формально-структурные модели конструкций, между компонентами которых подчинительная связь реализуется в форме свободного соединения, а также прослежен тип семантико-синтаксических отношений, возникающих в этих конструкциях. Особое внимание уделено анализу свободного соединения в падежном выражении, выявлен потенциал каждого падежа свободно соединяться с

синтаксической доминантой, и дана характеристика условиям, при которых это происходит. Очерчены ядерная, полужадерная, полупериферийная и периферийная зоны функционирования свободного соединения.

Ключевые слова: подчинительная синтаксическая связь, форма подчинительной связи, собственно свободное соединение и свободное соединение в падежном выражении, синтаксическая позиция (валентно/ невалентно обусловленная), семантико-синтаксическая валентность, семантико-синтаксические отношения, синтаксическая доминанта, адъюнкт, категориальная/ некатегориальная функция падежа.

SUMMARY

Kobchenko N.V. Grammatical characteristic of free unit in the structure of simple sentence. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree by specialization 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov – Kyiv, 2008.

The present paper deals with the actual problem of interpretation of free unit as a form of subordinate syntactic connection in contemporary Ukrainian linguistic. The advantages of the term „free unit” over the term „parataxis” are substantiated.

The research of this fact is holding from the position of syntactic approach, according to which it is ought to be guided not by the morphologic expressing of adjunct, but its syntactic position concerning syntactic dominant, qualifying the forms of subordinate connection. Also the semantic factor is being used as an auxiliary. In the light of this approach the traditional understanding of free unit is revised, the boundaries of its widening are corrected and the outcome of one of the most difficult problems in the theory of syntactic connections is suggested. It is the problem of differentiation of a weak government and a free unit in a case manifestation.

The specific traits of a free unit are determined by the author. They are: 1) non-caused by valence position of the adjunct concerning syntactic dominant; 2) one of the four forms of realization of subordinate prepositional connection and the only form of realization of subordinate determinative connection; 3) differentiation of proper free unit and free unit in a case manifestation; 4) an important role of semantic factor; 5) the specific role of an order of words and, sometimes, of communicative aim of an addressee; 6) realization of attributive and different types of adverbial semantic-syntactic relations in the constructions with a free unit. The derivative character of free unit traits is shown, which means its secondary role in sentence structure.

Special attention is given to free unit in a case manifestation, which has not yet been the subject of separate studies. It is considered that all cases except vocative have opportunities to free unit with syntactic dominant. The conditions of free unit of every case with syntactic

dominant are characterized, they are – the loss by a case of its substantive semantics and a transposition of a case to attributive or adverbial zone of function.

The description of a fact under research is provided by analysis of formal-structural models of constructions, in which the subordinate syntactic connection is realized in the form of free unit.

Popular contemporary theory of field is introduced in characteristic of specifics of a free unit, according to which nuclear, semi nuclear, semi periphery and periphery zones of function of the form of subordinate syntactic connection are singled out.

Key words: subordinate syntactic connection, form of subordinate syntactic connection, proper free unit and free unit in a case manifestation, syntactic position (caused by valence/ non-caused by valence), semantic-syntactic valence, semantic-syntactic relations, syntactic dominant, adjunct, categorical/ non-categorical function of a case.